

Les Normes de l'Institut d'Estudis Catalans: repercussions al País Valencià

JOSEP DANIEL CLIMENT
Doctor en filologia catalana

El 24 de gener de 1913 van ser publicades les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans, que havien estat objecte d'una laboriosa elaboració durant quasi dos anys, amb l'objectiu d'aconseguir «una llengua igualment usada per tots els pobles de llengua catalana», segons s'afirmava al «Preàmbul» redactat per Pere Coromines.

A hores d'ara no cal insistir en la importància i significació que la seua aprovació tingué per a la consolidació i normalització de la llengua catalana a principis del segle xx. De fet, les *Normes* de 1913 van ser acceptades, no sense dificultats, per la gran part d'escriptors i publicacions del nostre domini lingüístic, la qual cosa propicià l'elaboració i publicació del corpus normatiu de la llengua catalana.

A més a més, l'aprovació de la normativa ortogràfica de 1913 tingué una significativa repercussió entre els escriptors i les institucions valencianes de l'època, segons veurem a continuació, que inicià un camí que portarà a l'adopció de les *Normes* de Castelló de 1932.

1. L'INTERÉS PER LA LLENGUA DURANT EL PRIMER TERÇ DEL SEGLE XX

A principis de segle constatem un increment significatiu d'iniciatives en l'àmbit de la llengua i cultura dels valencians, producte del naixement d'una dèbil consciència regionalista impulsada a partir de les bases establertes per la Renaixença, que amb enormes dificultats havia bastit una narrativa identitària que permetia integrar sense cap tipus de conflicte el sentiment valencià en l'articulació de la nació espanyola. De fet, hi hagué un augment considerable de plataformes periodístiques com ara *València Nova*, *Renaiximent*, *Lo Crit de la Pàtria*, *El Crit de la Muntanya* o *Pàtria Nova*.

En aquest sentit, observarem més interès per l'estudi de la llengua i per la seua regularització, que es traduirà en polèmiques a la premsa o en intents de posar fi a l'anarquia ortogràfica que encara arrossegàvem des del segle anterior. Així, cal destacar les aportacions que farà Josep Nebot i Pérez, amb la publicació de les seues gramàtiques i les seues intervencions en determinades polèmiques lingüístiques que es van produir a la premsa de Castelló i València. Però sobretot cal destacar l'obertura i la intensificació de les vies de col·laboració entre estudiosos de la llengua de tots els territoris catalanoparlants a partir de dues iniciatives ben significatives:

a) Els treballs de recollida de materials lexicogràfics per a la confecció del *Diccionari català-valencià-balear*, impulsat per Antoni M. Alcover.

b) La celebració, el 1906, del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, que fou clau en la potenciació del procés de codificació del català.

D'altra banda, la creació el 1907 de l'Institut d'Estudis Catalans generà acalorades polèmiques entre els escriptors valencians al voltant de dos temes clau per al futur de la llengua: el model de llengua literària i la conveniència de constituir una acadèmia de la llengua d'àmbit valencià.

En aquest sentit, en els ambients literaris valencians i en les publicacions valencianistes surava el debat sobre el model de llengua literària que calia emprar i, consegüentment, el problema de l'autoritat acadèmica sobre la llengua, temes que estaven en consonància amb les inquietuds dels lletraferits i polítics catalans que maldaven per consolidar l'IEC com a entitat normativa de referència. No obstant això, però, a diferència de Catalunya, al País Valencià no existia un entramat polític i social que donés resposta a aquestes qüestions, atesa la feblesa del moviment valencianista.

En l'àmbit cívic, en aquests moments Lo Rat Penat encara representava l'essència del valencianisme cultural, tot i que el 1904 es fundà l'entitat València Nova, germen de l'incipient regionalisme valencià.

En el vessant polític, partits com el Centre Regionalista fracassava estrepitosament en les eleccions de 1909 i la Joventut Valencianista, fundada el 1908, no pogué consolidar-se com un projecte efectiu abans de la seua desaparició un parell d'anys després.

Siga com siga, en l'àmbit valencià el que més ens interessarà en l'aspecte lingüístic serà la problemàtica existent al voltant de la idea d'aconseguir una normativització ortogràfica i gramatical. De fet, aquesta qüestió es convertí en l'objectiu prioritari per a un bon nombre d'estudiosos, escriptors i dirigents d'entitats culturals valencianes, com ara Lo Rat Penat, la Societat Castellonenca de Cultura o el Centre de Cultura Valenciana.

En aquest sentit, el feble valencianisme polític aconseguí situar la preocupació per la llengua en el centre del debat polític, i implicar les diverses forces polí-

tiques i entitats culturals valencianes en la seua defensa. Tant és així que, a poc a poc, assumiran algunes reivindicacions bàsiques que incidien en la recuperació de la identitat valenciana, que ja havien estat tímidament insinuades pels autors renaixentistes, com ara la proposta de Constantí Llobart de constituir una acadèmia de les lletres llemosines que havia d'elaborar una ortografia, una gramàtica i un diccionari.

Aquest procés, però, estigué fortament condicionat per l'evolució política i cultural a Catalunya. De fet, com hem manifestat anteriorment, l'aprovació de les *Normes* de l'IEC tingué una important repercussió en l'àmbit cultural i lingüístic.

2. LES REPERCUSSIONS DE L'APROVACIÓ DE LES *NORMES* DE L'IEC AL PAÍS VALENCIÀ: LES *NORMES* DE LO RAT PENAT

Tan bon punt aprovades les *Normes ortogràfiques* de l'IEC, s'hi van produir les primeres reaccions positives en alguns sectors valencianistes. Jacint M. Mustieles, aleshores secretari de Lo Rat Penat, entitat renaixentista per excel·lència, en la reunió de la Junta de Govern del 24 de febrer de 1913, proposà la convocatòria d'una assemblea per tal d'aprovar una normativa ortogràfica.

Posteriorment, l'11 de març de 1913, es va reunir la Secció de Literatura de Lo Rat Penat, «con objeto de estudiar el asunto de la uniformidad de la ortografía y las normas adoptadas por los escritores catalanes para la suya», segons informava *Las Provincias* el dia següent, que publicava una nota que explicitava l'ambient de clar optimisme que es vivia entre el sector ratpenatista respecte a la unificació ortogràfica, i on s'afirmava que era «unánime el deseo de que se llegue a aquella uniformidad, aceptándose las normas catalanas, que se ajustan perfectamente al valenciano».

A partir d'aquell moment es produí entre els reduïts cercles del valencianisme cultural un interessant debat en la premsa sobre la necessitat d'adoptar una codificació ortogràfica per al valencià, tal com s'havia fet a Catalunya.

La idea de Mustieles era que Lo Rat Penat estudiés les *Normes* de 1913 i que, després de consultar el nombre més gran possible d'escriptors i d'acceptar els suggeriments que formularen, s'arribés a proposar un model ortogràfic que es convertís, almenys per a aquesta institució, en definitiu. El mecanisme seguit fou el de facilitar una còpia de les *Normes* a determinats membres de Lo Rat Penat per tal que donaren a conèixer la seua opinió.

Els autors que contestaren a Mustieles van ser José Martínez Aloy, Eduard Genovés Olmos, Josep Nebot, i per descomptat, Lluís Fullana, sens dubte la persona més ben preparada pels seus coneixements lingüístics, que va confeccionar un interessant treball estudiant i analitzant les *Normes* de l'IEC.

Efectivament, el franciscà elaborà un complet estudi de les *Normes*, en què n'acceptava algunes per considerar-les convenients per al valencià i en rebutjava d'altres per inconvenients. L'objectiu final de l'estudi, que porta per títol *Les Normes ortogràfiques de l'Institut d'Estudis Catalans*, era «poder unificar les ortografies en la majoria dels casos» de Catalunya i València. El menoret franciscà hi manifesta la voluntat dels membres de Lo Rat Penat de no romandre indiferents davant les iniciatives dutes a terme a Catalunya, i «estan molt disposats a secundar l'acció catalana, i resolts a adaptar dites Normes a la nostra Ortografia, en tot quant càpia dins la nostra fonètica i en la tradició dels nostres antics i bons escriptors». Fullana presentarà una valoració general molt positiva de les *Normes* i manifestarà que, «en general, afavorixen la nostra Ortografia, i que veem aplegat el moment de poder unificar les ortografies en la majoria dels casos».

Estem, per tant, davant d'un document importantíssim que ens mostra les posicions defensades pel franciscà sobre la unificació ortogràfica entre les terres de llengua catalana, i que ens servirà per a constatar l'evolució dels seus plantejaments al llarg del temps, des d'un primer moment, en què Fullana defensava la unificació ortogràfica entre el valencià i el català, a una època posterior, que podem situar al voltant de 1914-1915, en què mantindrà una ferma posició de separació entre les dues ortografies, la catalana i la valenciana.

Amb el que hem vist podem constatar quin era l'ambient a València pel que fa a la possibilitat d'adoptar unes normes ortogràfiques per al valencià en consonància amb les aprovades per l'IEC.

Tanmateix, però, aquest tímid ambient de reivindicació lingüística encetat a principis de 1913 anava gelant-se, i Lo Rat Penat no acabava d'eixir de la seua peresa i immobilisme.

3. LES NORMES DE LO RAT PENAT

A principis de 1914 tornarem a veure un acusat interès per la llengua en les pàgines de la premsa valenciana, el qual es manifestarà amb la publicació d'una sèrie d'articles sobre qüestions ortogràfiques.

Així, dins d'aquest ambient d'un cert optimisme existent en els cercles valencianistes, nascut a partir de l'aprovació de les *Normes* de l'IEC, el dia 21 de gener de 1914 es va realitzar a Lo Rat Penat «la magna assemblea para tratar sobre la unificación de la ortografía valenciana». Encara haurem d'esperar uns mesos, concretament fins al 24 d'abril de 1914, que s'anunciava la celebració en Lo Rat Penat d'una «Asamblea de literatos y escritores valencianos que ha de conocer y emitir su opinión sobre el proyecto de normas ortográficas redactado por el ilustre filólogo Padre Luis Fullana, según acuerdo de la última junta».

Dies després, el 27 d'abril, el *Diario de Valencia* va publicar l'esmentat «Proyecte», amb una interessant introducció en la qual s'advertia que «pera forjar este projecte de normes ham consultat el pareixer de tots els nostres filòlegs i literats que ham pogut i qu'en nenguna manera ham segut atraguts per influencies estranyes», referint-se, evidentment, a qualsevol influx de la normativa vigent al Principat.

En total se celebraren sis assemblees, fins al 27 de maig de 1914 i que van culminar amb l'aprovació del que coneixerem amb el nom de les *Normes* de 1914. El text definitiu, redactat pel pare Fullana, portava per títol «Normes ortogràfiques de la llengua valenciana», i encara que no es va publicar en la premsa de l'època fou reproduït fil per randa en la *Gramàtica elemental de la llengua valenciana* de Lluís Fullana publicada el 1915. Aquest text consta d'una introducció, seguida de les normes pròpiament dites exposades al llarg de 31 pàgines en format quartilla.

El resultat final de tot aquest procés foren unes normes allunyades tant com podien de les aprovades per l'IEC el 1913, malgrat totes les declaracions anteriors formulades per Mustieles o Fullana.

Què havia passat en tan sols uns mesos perquè el menoret franciscà i els seus coreligionaris de Lo Rat Penat canviaren de manera tan radical d'opinió respecte a la codificació del valencià? L'explicació l'hem de cercar en el clima polític de la València d'aleshores, amb un creixent enfrontament entre la nounata Joventut Valencianista, organització amb uns plantejaments nacionalistes, i els conservadors regionalistes, arrecerats a Lo Rat Penat. De fet, hi ha diversos moments ben significatius en què es manifesten aquestes discrepàncies, com ara la celebració de l'Acte d'Afirmació Valencianista el 26 de juliol de 1914, convocat per la Joventut Valencianista de València i de Barcelona, al qual s'adheriren nombroses entitats culturals i polítiques de València, Castelló i Alacant, llevat de Lo Rat Penat, la qual cosa resultava molt cridanera. I especialment, el boicot dut a terme pels joves valencianistes als Jocs Florals de 1915, organitzats pels ratpenatistes, en els quals la gota que va fer vessar el got va ser el nomenament d'un diputat maurista andalús com a mantenidor i que, evidentment, parlava en castellà, i que va suposar, com diu Alfons Cucó, «la definitiva ruptura entre valencianistes i ratpenatistes».

Per tot això, no ens ha d'estranyar que tan bon punt aprovades les *Normes* de 1914 sorgiren les veus dels joves valencianistes rebutjant una ortografia allunyada de l'aprovada per l'IEC. Així, Marià Ferrandis Agulló reivindicava a *Las Provincias*, el 8 de juny de 1914, l'existència d'una «llengua escrita única —la que fou en altre temps, la que no ha deixat de ser— pera València, Catalunya, Mallorca, Rosselló, etc. Y naturalment, una sola ortografia, unes soles Normes Ortogràfiques». O Miquel Duran, que afirmava a l'opuscle *El Centre de Cultura Valenciana* (1915) que «la llengua catalana és una. I unes solament deuen de ser les seues normes ortogràfiques».

4. LA DIFUSIÓ DE LES NORMES DE 1914: LA GRAMÀTICA VALENCIANA DE LLUÍS FULLANA

Després de redactades les *Normes* de 1914 calia difondre-les i atorgar-los una certa oficialitat, més enllà del suport que una entitat com Lo Rat Penat els pogués conferir. En aquest sentit, els promotors de les *Normes* de 1914 iniciaren un procés semblant al dut a terme a Catalunya, tot i les limitacions d'actuació que tenien, atès que els valencians no disposàvem de cap organisme de poder propi, a diferència de Catalunya, que a través de la Mancomunitat i de l'IEC oferia un suport oficial a la codificació del català.

Així, Teodor Llorente Falcó, membre de la Junta Directiva del recentment creat Centre de Cultura Valenciana (20 de gener de 1915), que depenia de la Diputació Provincial de València, proposà la publicació d'una gramàtica valenciana, confeccionada d'acord amb la nova normativa i avalada per una entitat oficial, a la qual va seguir la publicació del *Vocabulari ortogràfic valencià-castellà* (1921), obra també de Fullana, i posteriorment un diccionari, projecte que finalment no va quallar.

Tot i les expectatives creades per l'aparició de la *Gramàtica* de Fullana, les joves generacions d'autors valencians van ignorar i rebutjar el treball de Fullana en veure que s'allunyava excessivament de la normativa aprovada per l'IEC.

Per aquest motiu, les *Normes* de Lo Rat Penat van tenir escassa transcendència en el panorama literari i social valencià de l'època: els interessos de la majoria dels autors valencians estaven ben lluny d'acceptar una normativa que, d'entrada, rebutjava qualsevol relació amb l'aprovada a Catalunya, conscients com eren que això significava el definitiu aïllament de la resta del domini lingüístic.

Però les disconformitats amb la *Gramàtica* de Fullana de 1915 no van venir únicament de les terres valencianes. El seu amic, el filòleg català Pere Barnils, va publicar una educada però contundent crítica de l'obra del franciscà que, de rebot, va provocar el definitiu allunyament de Fullana de mossèn Alcover i el trencament de les relacions amb els autors catalans. La ressenya, publicada al *Butlletí de Dialectologia Catalana* (juliol-desembre de 1915), afirmava amb rotunditat que «l'obra del Rde. P. Fullana, síntesi d'un gran treball i d'un gran amor al parlar de València, no respon, en general, a l'estat actual dels estudis lingüístics a la nostra terra». Un any després, el gener de 1917, Antoni M. Alcover escriurà una extensa ressenya de la *Gramàtica* de Fullana al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*, on farà una crítica una mica benèvola i es mostrarà comprensiu amb la posició mantinguda per l'autor, i li arriba a dir que es fa «càrrec de la situació especial a on se troba el P. Fullana».

5. EL REBUIG A LES NORMES DE LO RAT PENAT DE 1914

Siga com siga, l'intent de Fullana i dels regionalistes conservadors d'adoptar unes normes ortogràfiques i gramaticals fou un estrepitós fracàs, al qual contribuí poderosament el fet que abandonaren el consens aconseguit durant la Renaixença de reconeixement de la unitat de la llengua catalana. Els sectors ratpenatistes, principals usuaris d'aquesta nova normativa, continuaran emprant majoritàriament el castellà en els seus escrits, i, d'altra banda, les joventuts valencianistes, veient la impossibilitat d'arribar a unes mínimes posicions comunes, es decantaven progressivament per l'adopció de la normativa fabriana en publicacions com *Pàtria Nova*, *El Cuento del Dumenche*, *Nostra Novella* o *Taula de Lletres Valencianes*.

Ara bé, el rebuig més explícit a la normativa de Fullana i de Lo Rat Penat es produí amb la publicació, el 1918, de la *Gramàtica valenciana. (Nocions elementals)*. Per a les escoles de primeres lletres, de Bernat Ortín, el primer manual escolar per a l'ensenyament del valencià, que incorporava les propostes gramaticals de l'IEC i, per tant, desestimava les aprovades el 1914, considerades excessivament populistes.

Des d'aquest punt de vista no ens ha d'estranyar la contundent i furibunda reacció de Fullana davant d'aquesta obreta adreçada a l'ensenyament del valencià a les escoles, atès que, de manera explícita, s'oposava als projectes dissenyats pels valencianistes conservadors d'imposar una normativa gramatical autòctona diferenciada de la catalana. Tant és així que Fullana publicà nou articles contra Ortín a *Las Provincias*, en primera pàgina, acusant-lo d'introduir catalanismes en la gramàtica, i aquest li respondrà amb huit articles des de *La Correspondencia de Valencia*, ja que *Las Provincias* es va negar a publicar-los.

Siga com siga, Fullana encara va continuar publicant diverses obres que difonien aquesta normativa, que fins i tot utilitzarà a les classes que impartia a la Universitat de València, molt minoritàries, que van acabar el 1927 per manca d'alumnes.

6. CONFLUÈNCIA AMB LES NORMES DE L'IEC: LES NORMES DE CASTELLÓ DE 1932

Anys més tard, seran els sectors nacionalistes els que iniciaran un nou procés de codificació ortogràfica, amb uns plantejaments totalment diferents, a partir de la crida «Als escriptors valencians i a les publicacions valencianes», apareguda el juliol de 1930 a *Taula de Lletres Valencianes*, i sobretot per l'edició aquell mateix any de l'obra *La llengua valenciana. Notes per al seu estudi i conreu*, del castello-

nenc Lluís Revest, on trobarem els orígens de les *Normes* de Castelló. Aquestes obres, la d'Ortín i la de Revest, que seguien bàsicament la normativa ortogràfica aprovada a Catalunya adaptada a la realitat valenciana, encetaren un camí que amb el pas dels anys es convertí en l'únic factible, amb l'aprovació de les *Normes* de Castelló, i que obtingué un consens gairebé total l'any 1932, gràcies als esforços de persones com Adolf Pizcueta, Gaetà Huguet, Carles Salvador, Teodor Llorente i molts d'altres més.

7. CONCLUSIONS

De l'anàlisi del període transcorregut des de la promulgació de les *Normes* de l'IEC, el 1913, fins a l'aprovació de les de Castelló el 1932, presentem diverses consideracions:

1. La nova situació política encetada amb la proclamació de la Segona República propicià que els sectors valencianistes s'adonaren de la necessitat d'adoptar una normativa ortogràfica i gramatical davant de la perspectiva d'una probable introducció de l'ensenyament del valencià a l'escola.

2. El moviment valencianista continuava sent minoritari en la societat valenciana, però en la nova etapa republicana aconseguiren que algunes de les seues reivindicacions clau, com ara la consecució d'un estatut d'autonomia o l'oficialitat del valencià, i fins i tot la reivindicació del seu ensenyament a l'escola, foren assumides per la majoria de forces polítiques i socials.

3. Després del fracàs de l'intent codificador dut a terme pel valencianisme regionalista, el sector nacionalista inicià un nou procés amb una estratègia totalment diferent, producte de l'experiència viscuda en terres valencianes amb la iniciativa de Lo Rat Penat, que havia demostrat que el camí de la imposició no era l'adequat. Per això, el manifest de *Taula* afirmava: «Per a arribar a la unificació ortogràfica no veiem més que un camí. No és el de les autoritats, que ja està vist que ningú reconeix, ni el de la imposició, sinó el de l'acord».

Però en aquesta nova tàctica també es tingué present la dinàmica generada a Catalunya amb l'aprovació de les *Normes* de 1913, que no aconseguí impedir el naixement d'un moviment antinormista que, encara que minoritari, entrebançà un projecte que havia de comprendre tota la societat i que s'hi mantingué actiu fins a 1932.

La fragilitat del valencianisme polític i l'escassa consciència nacional i lingüística dels valencians no es podien permetre nous episodis de dissensions i per això calia actuar amb molta cautela. Calia generar consensos i conformitats, i per això s'havia d'actuar amb tacte i sensibilitat, sense presses, amb intel·ligència i, si calia, allargar durant anys tot el procés fins a aconseguir l'acceptació dels sectors

més reticents. I així fou, perquè entre la publicació del manifest de *Taula* i l'aprovació definitiva de les *Normes* de Castelló hagueren de transcórrer més de dos anys.

4. Cercar el consens implicava acceptar renúncies, i per això tant els valencianistes regionalistes com els nacionalistes hagueren d'abandonar part de les seues conviccions. O si més no, hagueren d'acceptar no fer-les explícites en la «Declaració» que encapçalava el document de les *Normes* de 1932. Per una part, els regionalistes hagueren d'acceptar una normativa en consonància amb la de l'IEC, tot i que aconseguiren que només s'emprara el demostratiu *este*, el pronom *nosaltres* i l'increment *-ix* en els verbs incoatius, i s'acceptaren opcionalment les formes de l'article *lo* i *los*, la preposició *ab* o la partícula *atre*, que simbòlicament marquen l'especificitat valenciana. En tot cas, fou un triomf ben efímer, atès que els posteriors estudis i les obres gramaticals de Carles Salvador, Josep Giner i Manuel Sanchis Guarner adoptaren les formes més convergents amb l'ortografia de l'IEC, seguint el que es demanava en la «Declaració» «d'anar rectificat i millorant» aquests preceptes, «a base també naturalment d'amples acords».

Per altra part, els nacionalistes hagueren de renunciar a fer qualsevol referència explícita al nom de la llengua i a la seua relació com a part de la llengua catalana. De fet, en la «Declaració» que precedeix les bases del 32 només trobarem expressions com «la nostra llengua», «el parlar del País Valencià» o «la llengua vernacla».

5. Finalment, es constata que l'aprovació de les *Normes* de 1913 per l'IEC generà una intensa repercussió en els altres territoris catalanoparlants, en aquest cas al País Valencià, que facilità la tasca dels sectors que treballaven des de feia anys en favor de la recuperació i dignificació del valencià i per expandir les seues conviccions a la resta de la societat. Segurament els gairebé vint anys transcorreguts entre l'aprovació de les dues normatives poden semblar excessius, però aquesta sensació desapareix quan comprovem que les *Normes* de Castelló foren assumides per tot l'espectre polític, social i cultural valencià, no només durant el període republicà, sinó fins i tot durant el franquisme, quan la llengua catalana va patir els atacs més virulents des del poder establert; i no serà fins a la mort del dictador que sectors minoritaris de la societat valenciana qüestionaran aquesta normativa.

Actualment, però, les *Normes* de Castelló han estat ratificades per les Corts Valencianes en la Llei de creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua quan afirma que aquesta entitat «té per funció determinar i elaborar, en el seu cas, la normativa lingüística de l'idioma valencià [...] a partir de les denominades Normes de Castelló».

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- ARCHILÉS, Ferran; MARTÍ, Manuel (2002). «Renaixença i identitats nacionals al País Valencià». A: NICOLÁS, Miquel (ed.). *Bernat i Baldoví i el seu temps*. València: Universitat de València, p. 51-71.
- CLIMENT MARTÍNEZ, Josep Daniel (2004). *L'obra lingüística de Lluís Fullana i Mira*. València: Denes.
- (2007a). «La Gramàtica Valenciana (1918) de Bernat Ortín». A: *Valencià a l'escola. Memòria i testimoni*. Gandia: CEIC Alfons el Vell; València: Universitat de València, p. 125-146.
- (2007b). *Les Normes de Castelló: L'interés per la llengua dels valencians al segle xx*. València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2013). «Els precedents de les Normes de Castelló». A: COLÓN, Germà; GIMENO, Lluís (ed.). *A l'entorn de les Normes de Castelló*. Castelló: Universitat Jaume I, p. 17-38.
- CUCÓ, Alfons (1971). *El valencianisme polític, 1874-1936*. Barcelona: Lavínia.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni (2000). «Fabra i el País Valencià». A: ARGENTER, Joan A. (ed.). *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 121-157.
- (2006). «Percepció i institucionalització de la norma lingüística entre els valencians: panorama històric». A: FERRANDO, Antoni; NICOLÁS, Miquel (ed.). *La configuració social de la norma lingüística a l'Europa llatina*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, p. 189-251.
- PITARCH I ALMELA, Vicent (2011). *Pompeu Fabra, l'autoritat admirada pel valencianisme*. Benassal: Fundació Carles Salvador.